

УДК 929.731Острозькі:398.21:908(477.82)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-1-4>

Дарина ДАВИДЮК,
orcid.org/0009-0005-8849-0570,
студентка II курсу магістратури історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *nastia.mika10@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ У «ДОВГІЙ ПАМ'ЯТІ» ВОЛИНЯН: МІФИ, ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ

У статті досліджується діяльність князівського роду Острозьких у контексті «довгої пам'яті» мешканців Волині, сформованої через систему народних легенд, міфів і переказів. Автор розглядає фольклорно-легендарний пласт як специфічний тип історичного джерела, що не лише відображає окремі події чи постаті минулого, а й фіксує ментальні уявлення соціуму про владу, сакральність, конфесійну ідентичність та соціальну ієрархію. Особливу увагу приділено механізмам ідеалізації князівських постатей та формуванню героїзованого образу представників династії Острозьких у колективній свідомості волинян.

У роботі проаналізовано легенди, пов'язані з ключовими постатями роду, а також з архітектурними й сакральними об'єктами Острога. Показано, що народні перекази трансформують реальні історичні події, надаючи їм символічного та містичного забарвлення, водночас зберігаючи окремі елементи історичної достовірності. Легенди розглядаються як «місця пам'яті», тісно прив'язані до конкретного простору, що забезпечує їхню тривалу присутність у локальній традиції.

Методологічною основою дослідження є поєднання деконструктивного аналізу фольклорних текстів, компаративістики, топологічного та критичного підходів. Це дозволяє виявити варіативність легендарних сюжетів, простежити їхній генезис, а також відокремити історичні факти від пізніших нашіарувань, зумовлених ідеологічними, конфесійними та культурними впливами, зокрема романтизмом XIX століття.

У статті доведено, що фольклорно-легендарна традиція не є другорядним або допоміжним матеріалом для історика, а становить важливий інструмент реконструкції історичної пам'яті. Вона впливає на сучасне сприйняття діяльності князів Острозьких, активно відтворюється у музейному просторі та масовій культурі, формуючи романтизований, інколи спрощений образ минулого. Зроблено висновок про необхідність чіткого розмежування між реальним історичним портретом магнатів та їхнім «легендарним двійником», що функціонує в сучасному культурному дискурсі.

Ключові слова: князі Острозькі, Волинь, історична пам'ять, народні легенди, усна традиція, місця пам'яті.

Daryna DAVIDYUK,
orcid.org/0009-0005-8849-0570
2nd year master's student at the Faculty of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) *nastia.mika10@gmail.com*

THE ACTIVITIES OF THE OSTROGSKI PRINCES IN THE «LONG MEMORY» OF VOLYNIA: MYTHS, LEGENDS, AND FOLKTALES

The article explores the activities of the princely Ostroh family within the framework of the “long memory” of the Volhynian population, shaped through folk legends, myths, and oral traditions. The author examines the folkloric and legendary layer as a specific type of historical source that reflects not only individual events or historical figures but also the collective mental perceptions of power, sacredness, confessional identity, and social hierarchy. Special attention is paid to the mechanisms of idealization and the formation of a heroic and mythologized image of the Ostroh princes in the collective consciousness of the region.

The study analyzes legends associated with key representatives of the dynasty as well as with significant architectural and sacred landmarks of Ostroh. It is demonstrated that folk narratives transform real historical events by endowing them with symbolic and mystical meanings, while simultaneously preserving elements of historical authenticity. Legends are interpreted as “sites of memory” closely tied to specific locations, which ensures their long-term preservation in local tradition.

The methodological framework of the research combines deconstructive analysis of folkloric texts, comparative studies, topological analysis, and critical historical methods. This interdisciplinary approach makes it possible to identify the variability of legendary plots, trace their genesis, and distinguish historical facts from later layers influenced by ideological, confessional, and cultural factors, particularly those shaped by nineteenth-century Romanticism.

The article argues that folkloric and legendary tradition should not be treated as a secondary or auxiliary source but as a significant tool for reconstructing historical memory. Such narratives continue to influence modern perceptions of the Ostroh princes, actively reproduced in museum practices and popular culture, often creating a romanticized and simplified vision of the past. The study concludes by emphasizing the necessity of clearly distinguishing between the authentic historical image of the Ostroh magnates and their “legendary double” that functions within contemporary cultural discourse.

Key words: Ostroh princes, Volhynia, historical memory, folk legends, oral tradition, sites of memory.

Постановка проблеми. Легенди виступають фундаментальними нарративами, що відтворюють образи історичних діячів та подій минулого, а також розкривають роль культурних і географічних об'єктів у процесі історичного розвитку Волині. З плином часу легенди починають відігравати роль альтернативного джерела знань, ефективно заповнюючи прогалини в історичному контексті та формуючи уявлення про події чи процеси, які залишаються поза увагою академічної науки. Важливою складовою цього феномену є функція ідеалізації постатей минулого, завдяки якій у колективній свідомості волинян закріплюється міфічний, героїзований образ князя. Потужний вплив такої «легендарної історії» зумовлений її активною репродукцією в книжкових виданнях, медійному просторі та соціальних мережах, а також інтеграцією в обрядову культуру місцевих свят. Як зазначає Я. Вансіна, коли легенда закарбовується у друкованому слові, вона починає сприйматися не як вигадка, а як спільне культурне надбання, що безпосередньо моделює загальне бачення історичних діячів, подій минулого тощо (Vansina et al., 1985: 84-88).

Метою статті є дослідження діяльності князів Острозьких крізь призму народних легенд, міфів і переказів Волині як форми «довгої пам'яті» регіону. Робота спрямована на виявлення механізмів формування та трансляції міфологізованих образів представників князівського роду в колективній свідомості волинян. Окремим завданням є зіставлення фольклорних нарративів з установленими історичною наукою фактами з метою розмежування реального історичного портрета князів Острозьких та їхнього легендарного образу.

Теоретична база. У межах даного дослідження ключовими постатями є представники князівського роду Острозьких. Оскільки цей рід тривалий час залишався чи не єдиним потужним руським магнатським кланом, навколо кожного його представника сформувався багаторівневий пласт переказів. Саме їх пропонуємо розглядати як специфічне історичне джерело, що потребує вдумливого предметного аналізу та декодування.

При опрацюванні таких джерел досліднику варто не лише дошукуватися прихованих, завуальованих та наповнених символами реконструкцій можливого й гаданого, а й розглядати механізми формування міфологічних портретів князів у свідомості волинян. Обрані постаті Острозьких відповідали матеріальному статусу роду, його конфесійної приналежності та політичного впливу, тобто традиційному уявленню соціальних верств волинян про княжий майновий статус та

його основні складники. Як зазначає Н. Яковенко, князівський титул у цей період виступав не просто як почесне найменування, а як спадковий знак влади, що забезпечував тяглість роду задовго до входження волинських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (Яковенко, 2008: 105-108). Ця генеалогічна винятковість дозволяла сприймати князів як особливу еліту в структурі шляхетського стану, чий статус не залежав від поточного матеріального становища чи політичних успіхів. Невід'ємним атрибутом княжого роду було володіння великими територіями – «отчинами», що охоплювали цілі міста, села та замки, причому власна фортифікована резиденція слугувала ключовим символом регіонального панування. У межах своїх володінь князі користувалися фактичною автономією: утримували власне військо, виставляли його під родовими гербами-корогвами та мали систему васалітету з бояр і намісників. Лицарський етос зобов'язував князя особисто очолювати свої зағони під час військових кампаній. Соціальна закритість верстви підтримувалася через стратегію ендогамії – укладання шлюбів переважно всередині княжого кола або з найвищою магнатерією, що підкреслювало стану дистанцію від рядової шляхти. Крім того, князі традиційно виконували роль «стовпів православ'я», виступаючи патронами церкви та маючи право опіки над храмами й монастирями на власних землях. Усі ці риси – від автономного володарювання до релігійного патронату – знайшли своє яскраве відображення у народних легендах, де реальні історичні прерогативи трансформувалися в епічні образи (Яковенко, 2008: 105-108).

Сьогодні ми спостерігаємо тривалу інерцію цих легенд у масовій свідомості: постаті Гальшки, Костянтина Івановича та Василя-Костянтина Острозьких активно ретранслюються медіаресурсами та залучаються до сучасних культурних заходів. У цьому контексті чітко простежується романтизація трагічної долі Гальшки, героїзація військової звитяги Костянтина Івановича та суспільне схвалення просвітницької діяльності Василя-Костянтина. Як зазначає Б. Андерсон, усі ці сучасні інтерпретації беруть свій початок саме в народній легенді (Андерсон, 2001: 156).

Князі Острозькі є видатними представниками українського шляхетства доби Середньовіччя та Раннього модерну. Сьогодні історичній науці достеменно відомо про їхні благочестиві справи, вагомий внесок у розвиток культури, патронат над православною церквою та підтримку освіти. Проте головним завданням роботи є не стільки

опис їхніх досягнень, скільки дослідження того ментального «сліду», який князі залишили в пам'яті соціуму. Звісно, ми будемо порівнювати ці місцеві легенди зі встановленою в науці конкретикою. Допоміжним інструментарієм у з'ясуванні проблеми функціонування персоналізованих «місць пам'яті» волинян на прикладі представників княжого роду Острозьких стають легенди та міфи, що виникли під впливом масштабних історичних зрушень і попри плин часу збереглися в усній традиції мешканців Волині.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що політичні, економічні та біографічні аспекти діяльності Острозьких на сьогодні вивчені досить ґрунтовно, тоді як фольклорно-легендарний пласт часто залишається на периферії наукових пошуків. Проте саме дослідження народних легенд здатне доповнити вже відому інформацію новими контекстами. Зокрема, відомі нині острозькі підземелля були відкриті для археологічних розвідок на початку ХХ століття значною мірою завдяки локальним переказам про розгалужену мережу потаємних ходів. Це доводить, що історикам не слід ігнорувати народну творчість: будь-яка легенда може містити частку реальності, яку можна виявити та підтвердити методами сучасної науки.

Методологічна база. Визначення хронологічних меж виникнення легенд залишається складним і дискусійним питанням, адже процес їхнього формування був тривалим і багатоплановим. Генезис легендарного сюжету не був миттєвим актом: упродовж століть він обростав новими персонажами, символами та смисловими нашаруваннями, що призвело до появи кількох варіацій однієї історії. Умовною нижньою межею цього процесу можна вважати XVI–XVII століття – період активної діяльності роду Острозьких на Волині. Саме тоді у народній пам'яті закладався фундамент образів князів як захисників православ'я та щедрих меценатів, що згодом трансформувалося в етіологічні легенди про заснування храмів. Реальні історичні події, зокрема боротьба за спадщину між Василем-Костянтином Острозьким та його племінницею Гальшкою, поступово набували містичного забарвлення, втілюючись у сюжети про загадкові знамення під час вінчання чи появу привидів. Варто зауважити, що «примарний» складник легенд, ймовірно, є пізнішим запозиченням ХІХ століття, коли під впливом європейської романтичної традиції замкові руїни почали наділяти магічними властивостями. На сучасному ж етапі дослідники та збирачі фольклору здійснювали не лише фіксацію, а й своєрідну художню реставрацію текстів. Викорис-

тання літературних засобів, як-от гіперболізації чи персоніфікації, мало на меті зробити перекази привабливішими для масового читача, що додало нових суб'єктивних рис до вже сформованого пласту народних уявлень.

Для аналізу легенд було застосовано комплекс методів деконструкції, що передбачає розгляд фольклорного тексту як продукту певної епохи з урахуванням її політичних, ідеологічних та релігійних контекстів (Vansina, 1985: 84-88). Ключовим етапом дослідження є з'ясування прагматики тексту: мети його створення та характеристик потенційної аудиторії. Окрему увагу приділено явищу варіативності, адже чимало сюжетів існують у кількох редакціях, де змінюються другорядні деталі – від локації вінчання Гальшки Острозької до візуальних характеристик її привида.

За допомогою методу компаративістики було виявлено значну подібність у описах привида княжни в записах різних дослідників. Зокрема, порівняльний аналіз описів її появи на Замковій горі в Острозі та у вежі Шамотульського замку підтверджує генетичний зв'язок цих сюжетів із загальноєвропейською традицією «замкових привидів», що набула піку популярності в ХІХ столітті. Оскільки в легендах зазвичай висвітлюється лише один драматичний епізод із життя історичної постаті, на основі якого й формується її цілісний образ у свідомості читача, метод критичного аналізу дозволяє відокремити реальні біографічні факти від суто «легендарного портрета».

Зрештою, топологічний аналіз демонструє чітку прив'язку mythологічних сюжетів до конкретних сакральних та оборонних об'єктів, як-от Богоявленський собор чи замок князів Острозьких. Ці архітектурні пам'ятки стають своєрідними «якорями пам'яті», що локалізують легенду в просторі та забезпечують її тривале існування в народній традиції (Vansina et al., 1985: 44-45).

Аналіз попередніх досліджень. Легенди збирались та записувались в основному на початку ХХ століття. Варто зауважити, що збором займалися не професійні етнографи, краєзнавці та історики. Основним методом, яким вони користувались, було збирання усних переказів жителів міста Острог та письмове фіксування у рукописах. Наприклад, Пантелеймон Юр'єв (1906-1983 рр.) фіксував легенди у рукописних зошитах та зберігав у власному архіві. Пошуки та записи легенд велися десятиліттями, деколи вдавалось знаходити їх випадково. Тексти фіксувались під час розмови дослідника із місцевими, тому цілком природньо, що деякі моменти могли бути випущені з уваги, переписані або ж переказані із пам'яті науковця.

Фундаментальне підґрунтя для вирішення окреслених завдань становлять праці відомих етнографів, краєзнавців та збирачів фольклору, зокрема Пантелеймона Юр'єва, Йосипа Новицького, Петра Андрухова та Миколи Бендюка. Першопрохідцем у справі фіксації острозьких легенд виступив Пантелеймон Юр'єв, чий доробок представлений у кількох рукописних збірках під загальною назвою «Острозька старина». Як зазначає С. Позіховська, досліднику вдалося верифікувати та зберегти близько 80 легенд, що записувалися впродовж багатьох років (Позіховська, 2003-2004: 247-248). Своїм головним завданням П. Юр'єв вважав не лише реконструкцію фактичної історії, а й створення змістовного джерельного базису для майбутніх дослідників Острожчини, де усна традиція слугувала б необхідним доповненням до офіційного літопису міста (Юр'єв, 1941: 1).

Вагомий внесок у популяризацію локальних міфів здійснив Йосип Новицький (1878-1964 рр.). Результати його розвідок були оприлюднені, зокрема, у варшавському часописі «Воскресное чтение», де у 1928 році вийшла друком його знакова стаття «Острожские легенды», про що згадує Я. Бондарчук (Бондарчук, 2013: 9).

Традицію збирання усної народної творчості продовжив Петро Андрухов (1924-1996 рр.). Підсумком його багаторічної праці стала збірка «Волинь у легендах і переказах» (1995) (Андрухов, 1995), яка значно розширила географію дослідження, охопивши події не лише Острога, а й усього волинського краю.

Серед сучасних науковців особливої уваги заслуговує діяльність Миколи Бендюка (нар. 1967 р.). Його праця «Історія та легенди давнього Острога» (2012) на сьогодні є найбільш репрезентативним виданням, що об'єднує 73 легенди (Бендюк, 2012). Ця збірка є критичним узагальненням напрацювань попередників, доповненим ґрунтовними науковими коментарями.

Виклад основного матеріалу. Легенди, безпосередньо пов'язані з Острогом, відзначаються надзвичайною тематичною різноманітністю. Значна частина фольклорного масиву зосереджена на постатях, чия історична достовірність залишається дискусійною (наприклад, Богдан Суслло чи донька мельника Наталка). Проте центральне місце посідає корпус текстів про князів Острозьких.

Окремим репрезентативним пластом є цикл переказів про княжну Гальшку Острозьку. У цих текстах не лише рефлексується її трагічна доля, а й формується розгалужена демонологічна традиція: існують численні версії появи її привида,

локалізовані в конкретних частинах замку чи міського простору (Бендюк, 2012: 38).

Домінуючою версією появи містичного образу княжни в народній традиції є її самогубство, що виступає ключовим сюжетним каталізатором формування легенди. Згідно з християнською етикою, ставлення до самогубців було різко негативним, тому логічним наслідком у фольклорній інтерпретації постає образ «неупокої душі», приреченої на вічні блукання. Проте поведінкові характеристики цього персонажа варіюються залежно від версії переказу. В одній із версій привид видає містичні звуки та бажає розповісти історію власного життя: «У білому серпанку витає над Замковою горою і жалібно чайкою кигиче, щоб добрим людям повідати про свій вічний сум і жаль за марно втраченим життям, яке у неї відібрали злі, пожадливі люди» (Бендюк, 2012: 51). Символіка вбрання та візуальних атрибутів привида в легендах про Гальшку Острозьку має глибоке символічне навантаження, покликане підкреслити трагізм її долі. Білий колір одягу традиційно інтерпретується як символ чистоти помислів, а прозорий серпанок уособлює дівочу невинність і духовну легкість. Образ чайки, що згадується в переказах, є метафорою душевних страждань, яких княжна зазнала за життя. У колективній свідомості реципієнтів Гальшка постає передусім як жертва складних історичних обставин – жінка, позбавлена права вибору, чия доля стала лише інструментом у політичній боротьбі за спадкові володіння її батька. Ця беззахисність візуалізується через зовнішній вигляд привида: душа постає в образі юної дівчини, назавжди зафіксувавши момент її найвищого емоційного та життєвого зламу: «В тихі місячні ночі часто бачили її з розпущеною косою, гарною-прегарною, такою, якою була в тринадцять» (Бендюк, 2012: 51).

Інша версія легенди пропонує іншу візуальну інтерпретацію образу, де княжна постає не тринадцятирічною дитиною, а вже зрілою молодою жінкою. Разом із віковими характеристиками змінюється і локалізація примарної появи: тепер центром містичних подій стає верхній поверх замку князів Острозьких. Така топографічна трансформація, ймовірно, зумовлена народною прив'язкою локації до безпосереднього місця вчинення самогубства, що перетворює архітектурний простір на символ фінальної трагедії героїні: «В місячні ночі ... можна побачити фігуру молодої дівчини, що ходить у білій довгій сорочці по балкону і по всьому верхньому поверху Острозького замку» (Бендюк, 2012: 52). У цій версії легенди образ княжни зазнає суттєвої трансформації: замість

стражденної тіні вона постає як активна захисниця міщан від несправедливості. Цілком ймовірно, що така інтерпретація сформувалася під впливом історичних відомостей про меценатську діяльність Гальшки Острозької, зокрема її значних пожертв на заснування та розвиток Острозької слов'яно-греко-латинської школи.

Остання ж версія фольклорної традиції замість сюжету про смерть пропонує мотив метаморфози – перетворення Гальшки на містичну пташку (Бендюк, 2012: 51). Цей варіант є найменш структурованим, оскільки не має чіткої локалізації чи визначеної мети персонажа. Варіативним залишається навіть забарвлення птахи. Рожевий колір може виступати символом жіночності й тендітності, що відсилає до образу «жертви обставин». Зелений колір має неоднозначне трактування: він може символізувати як стійкість духу княжни, виявлену під час життєвих поневірянь, так і життєдайну силу чи переродження. В останньому випадку це дає надію на прощення грішної душі, адже фізичної смерті, за цією версією, не настало – відбулася трансформація. Синій колір асоціюється з божественною силою та захистом, або ж трактується як провісник щастя для того, хто побачить пташу, що корелює з образом княжни-захисниці.

Окремої уваги заслуговує версія про «Чорну княжну», пов'язана з вежею Шамотульського замку. Тут візуальний код змінюється кардинально: біле вбрання стає траурним чорним, символізуючи душевні муки за життя. Вік персонажа також змінюється – замість юної дівчини постає зріла жінка, на обличчі якої закарбувалися скорбота та відчай. Такий опис символізує тривалий час, проведений Гальшкою у фактичному ув'язненні за наказом її чоловіка Лукаша Гурки, що підкреслює глибоко трагічний характер цього періоду в її біографії.

Реальні історичні обставини смерті Гальшки (Єлизавети) Острозької позбавлені містичного забарвлення. Померла княжна у 1582 році, а точна причина смерті залишається науці невідомою (Тесленко, 2015: 535-536).

Особливої уваги заслуговують легенди релігійного характеру, що відображають ключові аспекти культурної та конфесійної діяльності князів. Центральним об'єктом сакральної легендаристики є Богоявленський собор. У народній свідомості тривале перебування храму в руїнах пояснювалося метафізичними причинами – так звані «прокляття». У легенді «Про Василя Красного та недобудовану церкву». Витоки прокляття пов'язуються з невдалою спробою завершити будівництво: замість того, аби завершити будівництво храму,

князь уміщує уже готову стіну у фортечний мур. Даний епізод демонструє докорінну зміну пріоритетів легендарного князя: вибір на користь матеріального, «земного» захисту всупереч духовному служінню та розбудові православ'я. Така зневага до божественного засуджується у народній уяві через мотив прокляття – втрату князем пам'яті про місцеперебування власного скарбу. Хоча формально йдеться про матеріальні цінності, на символічному рівні цей епізод маркує розрив зв'язку між людиною та Богом. Прокляття супроводжується містичними пересторогами: звуковими аномаліями у вигляді гуркоту ланцюгів чи стогонів, а також візуалізацією постаті невідомої княжни. Проте замість акту покаяння князь обирає подальший пошук матеріального, намагаючись відшукати скарб за допомогою духовенства та урочистої ходи. Природна стихія, що засипає новостворений розкоп за крок до мети, виступає як інструмент божественного втручання, стверджуючи возвеличення духовного. І саме тому у закріпленні легенди фіксується утвердження прокляття, що нависає над собором. Храм залишається оскверненим, що показує образ жіночого привида всередині примарної труни. Обіцянка безсмертя тому, хто знайде скарб, у контексті легенди трактується не як збагачення, а як акт відновлення сакральності, де святість перемагає скверну. Це заключається у обов'язковій руйнації недобудованого храму опісля зняття прокляття: «...заснування ним (Василем Красним) Богоявленської церкви, яку князь недобудував, а побудовану вже стіну перетворив у фортечний мур. За це Бог покарав князя: він забув, де заховав свої скарби. А у недобудованій церкві щоночі ляскали цепи та хтось стогнав, вночі ж над нею пролітала тінь блідої дівчини, що плакала й посміхалася водночас. Князь наказав духовенству з молитвами та хресним ходом шукати скарб, який уже ледь не був віднайдений, але раптова буря засипала яму. А над церквою нависло прокляття: там літає труна з княжною, вночі всі бояться там знаходитися, бо помруть, але коли б зняти прокляття, то той, хто віднайде скарб стане безсмертним, а церква розвалиться в прах» (Бендюк, 2012: 59). Варто зауважити, що попри міфологізацію, постать князя Василя Красного (сина Федора Острозького, пом. сер. XV ст.) має реальне історичне підґрунтя як фундатора мурованої Богоявленської церкви у 1421 році (Ричків, 2002: 75).

Наступний сюжетний вузол пов'язаний із винчанням Гальшки Острозької та Дмитра Сангушка у 1553 році (Бендюк, 2012: 44-46). Укладений за сприяння Василя-Костянтина Острозького, але

всупереч волі матері, цей шлюб у пам'яті народу супроводжувався лиховісними знаменнями: «Коли настав час мінятися шлюбними обручками, скоїлось щось моторошне і таємниче. В каплицю увірвався величезної сили вітер, який розкрив навстіж масивні двері. Від одного його подиху згасли свічки і вогні в лампадах, розхитались хоругви, все тряслось і тріщало, а на банях дзвонили і завивали розколісані стихією дзвони. Священик звернув увагу князя Василя на те, що природа проти такого шлюбу, і це поганий знак. Проте князь відповів, що за обряд гроші платить він, а не природа, тому наказав проводити вінчання далі. Церемонія закінчилась в повній темряві, а разом з цим припинився і затих вітер» (Бендюк, 2012: 46).

Як звертав увагу персонаж священника на таємничий вітер посеред церемонії, так і ми можемо аналізувати даний образ як передвісник небезпеки. Оскільки нам відома подальша доля Дмитра Сангушка, який був убитий незабаром після весілля, стає очевидним походження легенди: вона була сформована вже після завершення подій для їх містичного обґрунтування.

Символізм згаслих свічок має глибоке коріння: у християнській традиції палаюча свічка уособлює благочестя та божественне благословення. Оскільки вінчання відбувалося таємно й без офіційної згоди короля Великого Князівства Литовського (що згодом призвело до позбавлення Сангушка прав і маєностей) (Тесленко, 2015: 233), раптове згасання вогню можна трактувати як символічне заперечення цього союзу з боку тогочасної політичної та церковної еліти. З огляду на символічне забарвлення сюжету, цілком ймовірно, що автором цієї версії міг бути представник шляхти, лояльний до польської корони та римо-католицької церкви. Можна зауважити, що дане трактування ймовірно лише одна із версій подій та авторства.

У цьому фрагменті знову простежується конфлікт між прагматизмом та сакральністю: відмова князя Василя-Костянтина Острозького перервати церемонію, попри лиховісні знаки природи, демонструє його тимчасову перевагу матеріальних та політичних інтересів над духовними засторогами. Проте фінал легенди стверджує неминучу перевагу містичного над земним, де нещасливий шлюб стає закономірним наслідком ігнорування божественної волі.

Ще один вагомий цикл легенд пов'язаний із заснуванням церкви Св. Миколая. Переказ «Про княжича Дмитра», зафіксований Й. Новицьким (Новицький, 1933: 652), пов'язує появу храму та Круглої Вежі з особистою трагедією засновника династії князя Данила Острозького та його дру-

жини Василиси – передчасною смертю сина: «За переказом, хлопчика відспівувало 120 священників з єпископом Арсенієм, над його могилою побудували велику круглу вежу, батько ще й побудував церкву Св. Миколая» (Бендюк, 2012: 58).

Ця легенда пояснює етимологію назви храму, де присвята святому Миколаю постає глибоко символічним актом. У християнській традиції цей святий вшановується як опікун і захисник дітей, тому його постать у сюжеті є ключовою для розкриття теми розради та заступництва. Поява ангела в легенді інтерпретується як безпосереднє свідчення присутності святого та надання небесної допомоги батькам у їхньому горі. Також він фіксувався як один із тих святих, що тримає покровительство над містом Острогом. У такому випадку, князь Данило фіксується у образі того, хто прикликав захист настільки шанованого православною святого на захист місцевих жителів, допомоги розбитим горем батькам у пережиття страшної травми – втрати дитини.

Як зазначає Т. Вихованець, хоча точна дата зведення Свято-Миколаївської церкви залишається об'єктом наукових дискусій, хронологічні межі життя князя Данила (пом. 1376 р.) цілком співпадають із часом ймовірного закладення фундаментів храму у XIV столітті (Вихованець, 2007: 26-34). Трагічна доля пам'ятки у XIX столітті – пожежа 1848 року та подальше розібрання споруди у 1864 році – перервала тяглість її історії. Проте відтворення храму у 2018 році за збереженими описами та графічними джерелами свідчить про відновлення культурної спадщини, яка тривалий час існувала переважно в легендарному вимірі.

Діяльність князів Острозьких не обмежувалася виключно патронатом над православною церквою; значна увага в легендах приділяється і розбудові римо-католицьких осередків. Вагомий пласт легендаріуму пов'язаний із переходом представників династії до католицизму, символом чого є діяльність князя Януша Острозького. Ключовим сюжетом тут виступає передача православної церкви Святої Трійці у селі Межиріч ордену францисканців: «Тільки в останній келії не спали. Януш відчинив двері і побачив там двох монахів-францисканців, які, стоячи на колінах перед розп'яттям, гаряче молилися. Вражений князь впав на коліна і вигукнув: «Воля Божа мені об'явлена! Ті, що хвалять Бога, коли інші спочивають, повинні залишитися в цьому монастирі для слави Божої та спасіння людей!»» (Бендюк, 2012: 65).

У цій легенді центральним мотивом виступає виняткова побожність князя Януша, образ якого вибудовується навколо ідей жертвності, ревностної

молитви та незламності християнської віри. Сюжет робить особливий акцент на свідомому виборі князя на користь того чернечого ордену, представники якого відзначалися найбільшою духовною дисципліною. З огляду на підкреслено позитивну характеристику монахів-францисканців та щире захоплення князя їхніми нічними молитвами, можна припустити, що автором легенди був представник римо-католицької конфесії, імовірно, прихожанин костелу Святої Трійці або ж самі францисканці – про це свідчить сама архітектоніка легенди, далека від «народного» стилю.

Символізм пози під час моління – стояння на колінах – обраний не випадково: у християнській традиції це уособлює абсолютне смирення, пошану та цілковиту покору перед Божественною волею. Така поза є апогеєм прийняття власної долі та щирого каяття. Додатковим акцентом виступає символ розп'яття, що маркує чистоту віри та готовність до духовного служіння протягом усього життя. А нічне молитовне бдіння звеличує власне представників ордену францисканців. Сукупність цих символів мала на меті легітимізувати вибір саме цього ордену як такого, що найсуворіше дотримується релігійних канонів. Аналіз ідеологічного забарвлення тексту дозволяє впевнено стверджувати, що легенда виникла значно пізніше описаних у ній історичних подій.

Історичні матеріали, як свідчать дослідження В. Коваліва та П. Ричкова, підтверджують роль Януша Острозького як головного фундатора монастирського ансамблю (Ричков, 2002: 87). Саме за його кошти було зведено келії, вежі та оборонні мури. Примітно, що сама Троїцька церква, побудована ще його дідом Костянтином Івановичем, була інтегрована в новий католицький осередок. Легенда акцентує увагу на певних ваганнях князя щодо майбутнього підпорядкування монастиря, проте його вибір на користь римо-католицького ордену був продиктований власним віросповіданням та передачею у його власність ще за життя його батька Межиріча (Ульяновський, 2012: 1232).

Висновки. Корпус легенд релігійного змісту, що розкривають меценатську діяльність князів

Острозьких, є відносно нечисленним, проте саме він дає змогу досягнути масштаби їхнього внеску в розбудову міста та розвиток духовного життя краю. Діяльність княжої династії була багатогранною: попри те, що Острозькі вважалися непохитними поборниками православ'я, деякі представники роду виступали фундаторами і римо-католицьких споруд.

Навіть ті легенди, що містять негативні описи подій, виконують важливу меморіальну функцію – вони увіковічують діяльність князів у свідомості звичайних людей. Як наслідок, Острозький замок та кожен храм Острога в уяві сучасного мешканця чи гостя міста нерозривно пов'язаний із питанням спонсорвання будівництва того чи іншого представника князівського роду. Ймовірно, саме ці народні перекази свого часу слугували орієнтиром для дослідників минулих століть у їхніх пошуках історичної істини.

Сьогодні образ князів Острозьких у пересічного жителя регіону значною мірою формується під впливом праці Миколи Бендюка «Історія та легенди давнього Острога». Завдяки своїй доступності та вдалому поєднанню наукового коментаря з фольклорними сюжетами, ця книга набула широкої популярності.

Більше того, цей легендарний наратив активно ретранслюється музейним середовищем: під час екскурсій у Державному історико-культурному заповіднику м. Острога туристи часто чують саме міфологізовані версії подій. З одного боку, це сприяє популяризації регіональної історії, проте з іншого – формує у масовій свідомості не зовсім автентичне, дещо романтизоване враження про князів Острозьких.

Таким чином, сучасний дослідник стоїть перед завданням розмежування реального історичного портрета магнатів та їхнього «легендарного двійника», створеного народною уявою та популяризованого сучасним культурним дискурсом. Дослідження легенд дозволяє не лише реконструювати факти минулого, а й зрозуміти механізми формування історичної пам'яті, яка продовжує впливати на ідентичність сучасного Острога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Vansina Jan. Oral Tradition as History. Madison: University of Wisconsin Press, 1985. 258 p.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика, 2001. 272 с.
3. Андрухов П.З. Волинь у легендах і переказах. Острог, 1995. 58 с.
4. Бендюк М.М. Де зараз знаходяться мощі князя Костянтина Костянтиновича Острозького. Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2008. № 3. С. 43-47.
5. Бендюк М.М. Історія та легенди давнього Острога. Острог, 2012. 196 с.
6. Бирук М. Йосиф Владиславович Новицький як археограф. Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Острог, 2006. С. 130-134.

7. Бондарчук Я. Йосип Новицький (1878-1964). Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2013. № 6. С. 4-13.
8. Вихованець Т. Миколаївська церква в Острозі: аспекти історії. Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2007. № 2. С. 26-34.
9. Войтович Л. Родина князів Острозьких. Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 1996. С. 355-367.
10. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608) воєвода Київський і маршалок землі Волинської: [пер. з пол.]. Хмельницький: Мельник А. А., 2009. 341 с.
11. Новицький Й.В. Острозькі легенди. Воскресне читеніє. Варшава, 1933. № 42-43.
12. Позіховська С. Пантелеймон Юр'єв – збирач Острозької старовини, легенд та переказів. Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. Нетішин, 2003-2004. № 2-3. С. 247-253.
13. Ричков П. Луц В.Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. К.: Техніка, 2002. 168 с.; іл.
14. Тесленко І. Про час і місце поховання княжни Гальшки Острозької. «ЗНТШ», 2015, т. 268. С. 533-545.
15. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. К.: ВД «Простір», 2012. 1370 с.
16. Юр'єв П.В. Острозька старина. Чорнові матеріали для історії м. Острог. Авторський рукопис. Варшава, 1941. 80 с.
17. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV - до середини XVIII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. К.: Критика, 2008. 472 с.

REFERENCES

1. Vansina J. (1985) Oral Tradition as History. University of Wisconsin Press, Madison, 258 p. [in English].
2. Anderson B. (2001) Uiaivleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia u poshyrennia natsionalizmu [Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism]. Krytyka, Kyiv, 272 p. [in Ukrainian].
3. Andrukhov P.Z. (1995) Volyn u lehendakh i perekazakh [Volhynia in Legends and Oral Traditions]. Ostroh, 58 p. [in Ukrainian].
4. Bendiuk M.M. (2008) De zaraz znakhodiatsia moshchi kniazia Kostiantyna Kostiantynovycha Ostrozko [Where are the relics of Prince Konstantyn Konstantynovych Ostrozky located today]. Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk, Ostroh, 3, 43–47. [in Ukrainian].
5. Bendiuk M.M. (2012) Istoriia ta lehendy davnoho Ostroha [History and Legends of Ancient Ostroh]. Ostroh, 196 p. [in Ukrainian].
6. Byruk M. (2006) Yosyf Vladyslavovych Novytskyi yak arkhoehrاف [Yosyf Vladyslavovych Novytskyi as an Archaeographer]. Istoriia muzeinytstva, pamiatkookhoronnoi spravy, kraieznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni, Ostroh, 130–134. [in Ukrainian].
7. Bondarchuk Ya. (2013) Yosyp Novytskyi (1878–1964). Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk, Ostroh, 6, 4–13. [in Ukrainian].
8. Vykhovanets T. (2007) Mykolaivska tserkva v Ostrozi: aspekty istorii [St. Nicholas Church in Ostroh: Aspects of History]. Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk, Ostroh, 2, 26–34. [in Ukrainian].
9. Voitovych L. (1996) Rodyna kniaziv Ostrozkykh [The Ostrozky Princes' Family]. Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka, Lviv, 355–367. [in Ukrainian].
10. Kempa T. (2009) Kostiantyn Vasyl Ostrozkyi (bl. 1524/1525–1608), voievoda Kyivskiy i marshalok zemli Volynskoi [Konstanty Wasyl Ostroski (ca. 1524/1525–1608), Voivode of Kyiv and Marshal of Volhynian Land]. Melnyk A.A., Khmelnytskyi, 341 p. [in Ukrainian].
11. Novytskyi Y.V. (1933) Ostrozki lehendy [Ostroh Legends]. Voskresne chtieniie, Warsaw, 42–43. [in Ukrainian].
12. Pozikhovska S. (2003–2004) Panteleimon Yuriev – zbyrach Ostrozkoii starovyny, lehend ta perekaziv [Panteleimon Yuriev as a Collector of Ostroh Antiquities, Legends and Oral Traditions]. Visnyk Netishynskoho kraieznavchoho muzeiu, Netishyn, 2–3, 247–253. [in Ukrainian].
13. Rychkov P., Luts V.D. (2002) Arkhitekturno-mystetska spadshchyna kniaziv Ostrozkykh [Architectural and Artistic Heritage of the Ostrozky Princes]. Tekhnika, Kyiv, 168 p. [in Ukrainian].
14. Teslenko I. (2015) Pro chas i mistse pokhovannia kniazyni Halshky Ostrozkoii [On the Time and Place of Burial of Princess Halshka Ostrozka]. Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka, 268, 533–545. [in Ukrainian].
15. Ulianovskiy V. (2012) Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret u halerei predkiv ta nashchadkiv [Prince Vasyl-Kostiantyn Ostrozky: A Historical Portrait in the Gallery of Ancestors and Descendants]. VD “Prostir”, Kyiv, 1370 p. [in Ukrainian].
16. Yuriev P.V. (1941) Ostrozka staryna. Chornovi materialy dlia istorii mista Ostroh [Ostroh Antiquities. Draft Materials for the History of the City of Ostroh]. Author's manuscript, Warsaw, 80 p. [in Ukrainian].
17. Yakovenko N. (2008) Ukrainska shliakhhta z kintsia XIV – do seredyiny XVIII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina [Ukrainian Nobility from the Late 14th to the Mid-18th Century. Volhynia and Central Ukraine]. Krytyka, Kyiv, 472 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.20265
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 22.04.2026

Стаття поширюється на умовах
 ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

